

*«Beynəlxalq təşkilatlar hüququ»*

**P L A N:**

1. Beynəlxalq təşkilatlar hüququnun və beynəlxalq təşkilatların hüquqi təbiəti.
2. Beynəlxalq universal və regional təşkilatların ümumi xarakteristikası.
3. Beynəlxalq konfransların anlayışı və əsas cəhətləri.

## GİRİŞ

Hər bir beynəlxalq təşkilat təsisçi dövlətlərin işləyib hazırladığı və qəbul etdiyi beynəlxalq müqavilə (nizamnamə) əsasında yaradılır və fəaliyyət göstərir. Nizamnamədə müvafiq beynəlxalq təşkilatın məqsəd və vəzifələri, strukturu, onun orqanlarının səlahiyyətləri və fəaliyyət qaydası təsbit olunur, təşkilata üzvlük, təşkilatdan çıxarılma, inzibati və büdcə məsələləri və s. öz həllini tapır.

## **1. Beynəlxalq təşkilatlar hüququnun və beynəlxalq təşkilatların hüquqi təbiəti.**

**Beynəlxalq təşkilatlar hüququ – dövlətlərarası (hökumətlərarası) təşkilatların statusunu, stukturunu, onların orqanlarının səlahiyyətlərini və fəaliyyət qaydasını nizama salan normaların məcmusuna deyilir.**

Dövlətlərarası əməkdaşlığın ən mühüm təşkilati formalarından biri kimi beynəlxalq təşkilatlar XIX əsrin ikinci yarısında meydana gəlməyə başlamışdır. İlk beynəlxalq təşkilatlar aşağıdakılar idi:

1. Torpağın ölçülməsi üzrə Beynəlxalq ittifaq (1864);
2. Beynəlxalq teleqraf ittifaqı (1874);
3. Ümumdünya poçt ittifaqı (1874);
4. Beynəlxalq ölçü və çəki komitəsi (1875);
5. Sənaye mülkiyyətinin mühafizəsi üzrə Beynəlxalq ittifaq (1883);
6. Ədəbi və bədii mülkiyyətin mühafizəsi üzrə Beynəlxalq ittifaq (1886);
7. Gömrük tariflərinin nəşri üzrə Beynəlxalq təşkilat (1890);
8. Köləlik əleyhinə Beynəlxalq ittifaq (1890);
9. Dəmiryol mal daşımaları üzrə Beynəlxalq ittifaq (1890).

Hal-hazırda 300-dən artıq beynəlxalq hökumətlərarası təşkilat mövcuddur. Geniş mənada beynəlxalq təşkilatların (qeyri-hökumət təşkilatları da daxil olmaqla) sayı isə 4 mindən də artıqdır.

Beynəlxalq təşkilatlar hüququ sahəsində vahid məcəllələşdirilmiş akt yoxdur. Ona görə də beynəlxalq təşkilatların statusu, təşkili və fəaliyyəti ilə bağlı normaları müxtəlif xarakterli beynəlxalq müqavilələrdə tapmaq olar.

- 1. beynəlxalq təşkilatların təsis aktları (nizamnamələri);**

Hər bir beynəlxalq təşkilat təsisçi dövlətlərin işləyib hazırladığı və qəbul etdiyi beynəlxalq müqavilə (nizamnamə) əsasında yaradılır və fəaliyyət göstərir. Nizamnamədə müvafiq beynəlxalq təşkilatın məqsəd və vəzifələri, strukturu, onun orqanlarının səlahiyyətləri və fəaliyyət qaydası təsbit olunur, təşkilata üzvlük, təşkilatdan çıxarılma, inzibati və büdcə məsələləri və s. öz həllini tapır.

2. Beynəlxalq təşkilatların statusu ilə bağlı ayrı-ayrı məsələləri nizama salan aşağıdakı universal sazişlər: Dövlətlərin universal xarakterli beynəlxalq təşkilatlarla münasibətlərdə nümayəndəlikləri haqqında 1975-ci il Vyana Konvensiyası və Dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlar arasında və beynəlxalq təşkilatlar arasında müqavilələr hüququ haqqında 1986-cı il Vyana Konvensiyası.

3. Beynəlxalq təşkilatların, onların mənzil-qərargahlarının yerləşdiyi dövlətlərlə bağladığı müqavilələr (məsələn, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı və ABŞ hökuməti arasında 26 iyun 1947-ci il tarixli Saziş).

### **Beynəlxalq təşkilatın hüquqi təbiəti**

Yuxarıda qeyd etmişdik ki, beynəlxalq təşkilatlar beynəlxalq hüququn törəmə subyektidir; onun beynəlxalq-hüquqi subyektliyi funksional xarakter daşıyır.

#### **Beynəlxalq təşkilatın aşağıdakı əlamətləri vardır:**

- a) müqavilə əsasında yaradılır;
- b) müvafiq təşkilati struktura malikdir;
- c) müəyyən məqsəd və vəzifələri vardır;
- ç) beynəlxalq hüquq və öhdəliklərə malikdir.

**Beləliklə, beynəlxalq təşkilat – müəyyən məqsədləri həyata keçirmək üçün beynəlxalq müqavilə əsasında yaradılmış, daimi fəaliyyət göstərən, müvafiq orqanlar sisteminə malik olan, üzv-dövlətlərin hüquq və öhdəliklərindən fərqli hüquq və vəzifələrə malik olan dövlətlər birliyinə deyilir.**

#### **Beynəlxalq təşkilatların aşağıdakı növləri vardır:**

I. üzv dövlətlərin əhatə dairəsinə görə:

1. universal təşkilatlar (Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, Beynəlxalq əmək təşkilatı, YUNESKO və b.);

2. regional təşkilatlar (Avropa Şurası, İslam konfransı təşkilatı, Amerika dövlətləri təşkilatı və b.);

II. malik olduqları səlahiyyətlərin həcminə və xarakterinə görə:

1. ümumi səlahiyyətə malik təşkilatlar (Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, ATƏT, Amerika dövlətləri təşkilatı və b.);

2. xüsusi səlahiyyətə malik təşkilatlar (Ümumdünya ticarət təşkilatı, Beynəlxalq əmək təşkilatı, Ümumdünya səhiyyə təşkilatı və b.);

III. təşkilata daxil olma qaydasına görə:

1. açıq təşkilatlar (istənilən dövlət onların üzvü ola bilər);

2. qapalı təşkilatlar (bu təşkilatın üzvlüyünə qəbul təsisçi dövlətlərin dəvəti ilə həyata keçirilir; məsələn, NATO).

### **Beynəlxalq təşkilatların funksiyaları**

Beynəlxalq təşkilatlar, bir qayda olaraq, aşağıdakı funksiyaları həyata keçirir:

1. normayaratma funksiyası:

- beynəlxalq hüquq normalarının yaradılmasında bilavasitə iştirak edir;
- dövlətlərin normayaratma prosesində iştirak edir.

2. məcəllələşdirmə funksiyası (bax, o cümlədən: BMT Nizamnaməsinin 13-cü maddəsi);

3. informasiya funksiyası:

- təşkilatın fəaliyyətinin məqsədləri və əsas istiqamətlərinə aid sənədlərin nəşrini təşkil edir;

- aktual beynəlxalq məsələlərə dair xüsusi materiallar (məruzələr, icmallar, referatlar) nəşr edir;

4. nəzarət funksiyası:

- müvafiq beynəlxalq hüquq normalarının dövlətlər tərəfindən yerinə yetirilməsinə – bəzi hallarda bu məqsədlə yaradılmış xüsusi orqanlar vasitəsilə nəzarət edir;

5. operativ funksiyalar (öz sərəncamında olan insan və maddi resursların köməyi ilə müəyyən vəzifələri özü həyata keçirir; məsələn, beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunması üzrə BMT əməliyyatları; BMT və ixtisaslaşdırılmış təsisatlar tərəfindən inkişaf etməkdə olan ölkələrə texniki yardım göstərilməsi; kommersiya-istismar fəaliyyəti, maliyyə əməliyyatları və s.).

Hər bir beynəlxalq təşkilat və təşkilatdaxili münasibətlərini, yəni təşkilatla heyət arasındakı və təşkilatın orqanları arasındakı münasibətləri nizama salmaq məqsədilə müəyyən hüquqi normalar qəbul edir. Bu normaların məcmusuna **beynəlxalq təşkilatın daxili hüququ** deyilir.

### **Beynəlxalq təşkilatda üzvlük**

Beynəlxalq təşkilatın üzvləri iki cür olur:

1. İlkın üzvlər (beynəlxalq təşkilatın yaradılmasında əvvəldən iştirak etmiş və ya onun təsis aktını imzalamış dövlətlər);

2. Qoşulmuş dövlətlər.

BMT-nin ixtisaslaşdırılmış təsisatlarında iki kateqoriya fərqləndirilir:

a) BMT üzvü olan dövlətlər: bu dövlətlər üçün müvafiq təşkilatın nizamnaməsinə qoşulmağın sadələşdirilmiş qaydası nəzərdə tutulmuşdur;

b) BMT üzvü olmayan dövlətlər: onlar üçün daha sərt üzv olma qaydaları müəyyən edilmişdir.

Hər hansı dövlətin BMT üzvlüyünə qəbul edilməsi BMT Nizamnaməsinin 4-cü maddəsinin 1-ci bəndinə əsasən həyata keçirilir. Həmin maddəyə görə, «Təşkilatın üzvlüyünə qəbul bu Nizamnamədə göstərilmiş öhdəlikləri öz üzərinə götürməyə hazır olan bütün sülhsevər dövlətlər üçün açıqdır». 4-cü maddənin 2-ci bəndinə görə, BMT üzvlüyünə qəbul Təhlükəsizlik Şurasının təqdimatına əsasən Baş Assambleyanın qərarı ilə həyata keçirilir (bax: habelə, BMT Beynəlxalq Məhkəməsinin 3 mart 1950-ci il tarixli Məşvərətçi rəyi).

Bundan əlavə, bir sıra beynəlxalq təşkilatlarda daimi müşahidəçi missiyası mövcuddur. Dövlətlərin universal xarakterli beynəlxalq təşkilatlarla münasibətlərdə nümayəndəlikləri haqqında 1975-ci il Vyana Konvensiyasının 5-ci maddəsinə görə, daimi müşahidəçi missiyası aşağıdakı funksiyaları həyata keçirir:

a) təşkilatla əlaqələr saxlanması;

b) təşkilatın fəaliyyətinin bilavasitə öyrənilməsi və bu barədə göndərən dövlətin hökumətinə xəbər verilməsi;

c) təşkilatla əməkdaşlığa və onunla danışıqlar aparılmasına köməklik göstərilməsi.

Beynəlxalq təşkilatlarda üzvlüyə iki üsulla xitam verilir:

1. təşkilatdan çıxma (yazılı ərizə əsasında; çıxmaqdan qabaq maliyyə öhdəlikləri yerinə yetirilməlidir). Ərizənin qüvvəyə minməsi üçün müəyyən müddət nəzərdə tutulur.

2. təşkilatdan xaric etmə. Bu, təşkilatın nizamnamə müddəalarını kobud və ya sistemik qaydada pozan dövlətlərə qarşı sanksiya kimi tətbiq oluna bilər (məsələn, BMT Nizamnaməsinin 6-cı maddəsində deyilir: «Bu Nizamnamədə göstərilmiş prinsipləri sistemik qaydada pozan Təşkilat üzvü, Təhlükəsizlik Şurasının təqdimatı əsasında Baş Assambleya tərəfindən Təşkilatdan xaric edilə bilər» (misallar: OAPEK-dən (Neft ixrac edən ərəb ölkələri Təşkilatı) Misirin 1979-cu ildə çıxarılması; Ümumdünya Poçt İttifaqından Cənubi Afrika Respublikasının 1979-cu ildə çıxarılması).

Beynəlxalq təşkilatda üzvlük aşağıdakı hallarda müvəqqəti dayandırıla bilər:

1. sanksiya kimi (əsasən, maliyyə öhdəliklərini pozmağa görə tətbiq edilir. Məsələn, 1968-ci ildə Haiti və Dominikan Respublikasının BMT-də üzvlüyü dayandırılmışdı);

2. üzv olan dövlətin iradəsi ilə (məsələn, İndoneziya 1964-1966-cı illərdə BMT ilə faktik əməkdaşlığı kəsmişdi).

### **Beynəlxalq təşkilatların sanksiyaları**

Beynəlxalq təşkilatlar üzv dövlətlərə qarşı müəyyən sanksiyalar tətbiq edə bilər:

I. Maddi normaların pozulmasına görə (məsələn, təşkilatın nizamnaməsində təsbit olunmuş məqsəd və prinsiplərin pozulması; aralarında əməkdaşlıq haqqında saziş olan başqa bir təşkilata qarşı olan istənilən öhdəliklərin (məsələn, maliyyə öhdəliklərinin) pozulması və s.);

a) təşkilata üzvlükdən irəli gələn hüquq və imtiyazların (səsvermə hüququ, texniki yardım almaq hüququ və s.) dayandırılması;

b) BMT-nin ixtisaslaşdırılmış təsisat orqanlarının işində iştirakdan kənar etmə.

II. Prosessual normaların pozulmasına görə (məsələn, dövlətin, Təşkilatdakı nümayəndəsinin səlahiyyətlərini rəsmiləşdirməməsi, Təşkilatın iclaslarının aparılması qaydasına, səsvermə qaydasına riayət etməməsi və s.);

a) səsvermə hüququndan və sessiya və ya iclasın yekun aktını imzalamaq hüququndan məhrum etmə;

b) Təşkilatın orqanının işində iştirak etməkdən kənar etmə;

c) dövlətin nümayəndəsinin çıxış müddətinin məhdudlaşdırılması və ya çıxış hüququndan məhrum edilməsi;

ç) səsvermənin nəticələrinin etibarsız hesab olunması.

### **Beynəlxalq təşkilatların təşkilati strukturu**

Bir qayda olaraq, beynəlxalq təşkilat aşağıdakı orqanlardan ibarət olur:

1. ali orqan;
2. icra orqanı;
3. inzibati orqan (beynəlxalq təşkilatların katibliyi);
4. xüsusi komitə və komissiyalar.

Ali orqan (məsələn, Konqress (Ümumdünya Poçt İttifaqı); Assambleya (İKAO, İMO, Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı); Baş Konfrans (YUNESKO, Beynəlxalq Əmək Təşkilatı) və s.) üzv olan bütün dövlətləri əhatə edir. O, adətən, aşağıdakı səlahiyyətləri həyata keçirir:

- a) təşkilata yeni üzvlərin qəbul edilməsi;
- b) təşkilatın baş vəzifəli şəxsinin seçilməsi;
- c) icra orqanı üzvlərinin seçilməsi;
- ç) büdcənin məyyən edilməsi;
- e) təşkilatın fəaliyyəti barədə hesabatların dinlənilməsi;
- ə) təşkilatın fəaliyyəti ilə bağlı bütün məsələlərin müzakirəsi.

İcra orqanı (məsələn, Şura (Beynəlxalq Mülki Aviasiya Təşkilatı (İKAO), Beynəlxalq Dəniz Təşkilatı (İMO), Ərzaq və Kənd təsərrüfatı Təşkilatı (FAO); İcra



Şurası (Ümumdünya Poçt İttifaqı), İnzibati Şura (Beynəlxalq Elektron Rabitəsi İttifaqı və s.) ali orqanın sessiyaları arasındakı müddətdə Təşkilatın fəaliyyətinə rəhbərlik edir. O, ali orqan tərəfindən üzv olan dövlətlərin sırasından seçilir. İcra orqanının əsas funksiyaları aşağıdakılardır:

- a) təşkilatın səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsi;
- b) üzv olan dövlətlərlə və digər beynəlxalq təşkilatlarla əlaqənin həyata keçirilməsi;
- c) təşkilatın büdcəsinin tərtib olunması;
- ç) ali orqanın iclaslarının gündəliyinin hazırlanması;
- e) heyətlə bağlı məsələlərə baxılması.

İcra orqanlarında dövlətlərin təmsil olunması müəyyən prinsiplərə (meyarlara) söykənir:

1. ədalətli coğrafi təmsil olunma prinsipi (BMT Təhlükəsizlik Şurası, Ümumdünya Metereologiya Təşkilatı);
2. xüsusi maraqlar prinsipi (İMO);
3. üst-üstə düşməyən maraqları olan dövlətlər qrupunun bərabər təmsil olunma prinsipi (Dənizin dibi üzrə Orqanın Şurası);
4. daha çox maliyyə töhfəsi prinsipi (Beynəlxalq Valyuta Fondu, Beynəlxalq Bərpa və İnkişaf Bankı, İNMARSAT və s.)

İnzibati orqan (beynəlxalq təşkilatın katibliyi) bu cür funksiyalar həyata keçirir:

- a) təşkilatın orqanları tərəfindən qəbul edilmiş sənədlərin dərc edilməsi;
- b) təşkilatın fəaliyyəti barədə hesabatların tərtib edilməsi;
- c) təşkilatın fəaliyyətinə aid olan bütün məsələlər üzrə məlumat toplanması;
- ç) büdcənin layihəsinin hazırlanması və s.

İnzibati orqana, bir qayda olaraq, aşağıdakı əməkdaşlar daxildir:

- a) ali inzibati vəzifəli şəxslər: baş katib və onun müavinləri;
- b) mütəxəssislər;
- c) xidməti heyət.

Xüsusi komitə və komissiyalar Təşkilatın fəaliyyəti ilə bağlı bu və ya digər konkret məsələni həll etmək üçün daimi və ya müvəqqəti əsasda yaradılır və köməkçi orqan kimi çıxış edir (məsələn, BMT-də: Tərkislah üzrə Komissiya, Təbii ehtiyatlar üzrə Komitə, Kosmik fəzadan dinc məqsədlərlə istifadə üzrə Komitə; İKAO-da Avronaviqasiya Komissiyası).

## **2. Beynəlxalq universal və regional təşkilatların ümumi xarakteristikası.**

### **Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT)**

BMT bütün dünyada sülhün və təhlükəsizliyin qorunub saxlanması və dövlətlər arasında əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi məqsədilə yaradılmış universal beynəlxalq təşkilatdır. BMT-nin Nizamnaməsi 1945-ci ilin iyunun 26-da imzalanmış və 1945-ci ilin oktyabrın 26-da qüvvəyə minmişdir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının özünün xüsusi statusunu, siyasi çəkisini və beynəlxalq həyatdakı rolunu və Nizamnamənin xüsusi növ beynəlxalq müqavilə olduğunu və onun hüquqi qüvvəsini (Nizamnamənin 10-cu maddəsi) nəzərə alaraq, Nizamnaməni beynəlxalq birliyin Konstitusiyası adlandırmaq olar.

BMT-nin altı əsas orqanı bunlardır:

- Baş Assambleya;
- Təhlükəsizlik Şurası;
- İqtisadi və Sosial Şura;
- Qəyyumluq Şurası;
- Beynəlxalq Məhkəmə;
- Katiblik.

**Baş Assambleya** BMT-nin **nümayəndəli** orqanıdır; BMT-nin bütün üzvləri Baş Assambleyada təmsil olunmuşdur. Baş Assambleyanın səlahiyyətinə BMT Nizamnaməsinin tətbiq dairəsində olan istənilən məsələ aiddir. O, sülhün və beynəlxalq təhlükəsizliyin qorunub saxlanması ilə bağlı dövlətlərin əməkdaşlığının ümumi prinsiplərini, o cümlədən, tərkislah məsələlərini nəzərdən keçirə bilər,

siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni sahələrdə əməkdaşlıq məsələlərini, insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinə dəstək verilməsi, beynəlxalq hüququn mütərəqqi inkişafı və onun məcəllələşdirilməsi məsələlərini müzakirə edə bilər və Birləşmiş Millətlərin Üzvlərinə və (və ya) Təhlükəsizlik Şurasına hər hansı bu cür məsələ və ya işlər üzrə tövsiyələr verə bilər.

Baş Assambleya beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunub saxlanmasına aid olan, Təhlükəsizlik Şurası və ya hər hansı dövlət tərəfindən ona təqdim olunmuş istənilən məsələni müzakirə edə bilər və müvafiq tövsiyələr verə bilər. Barəsində tədbir görülməli olan hər hansı belə məsələ Baş Assambleya tərəfindən Təhlükəsizlik Şurasına verilir. Təhlükəsizlik Şurası, hər hansı bir mübahisə və ya situasiya ilə bağlı bu Nizamnamənin onun üçün nəzərdə tutduğu funksiyaları yerinə yetirdiyi zaman, Baş Assambleya, əgər Təhlükəsizlik Şurası ondan bu barədə xahiş etmərsə, həmin mübahisə və ya situasiya ilə bağlı heç bir tövsiyə verə bilməz.

Baş Assambleya BMT-nin büdcəsini nəzərdən keçirir və təsdiq edir. O, Təhlükəsizlik Şurasının qeyri-daimi üzvlərini, İqtisadi və Sosial Şuranın üzvlərini seçir, köməkçi orqanlar yaradır. Təhlükəsizlik Şurasının təqdimatı əsasında Baş Assambleya BMT-yə yeni üzvlərin qəbul edilməsi və üzvlükdən çıxarılması, BMT üzvlərinin öz hüquq və imtiyazlarını həyata keçirməsinin müvəqqəti dayandırılması məsələlərini həll edir, Baş Katibi təyin edir, Təhlükəsizlik Şurası ilə paralel Beynəlxalq Məhkəmənin üzvlərini seçir.

Baş Assambleya öz müntəzəm illik sessiyalarına və vəziyyət tələb etdikdə, xüsusi sessiyalara yığılır. Müntəzəm sessiyalar hər il sentyabr ayının üçüncü çərşəndə axşamı açılır. Xüsusi sessiyalar Baş Katib tərəfindən Təhlükəsizlik Şurasının və ya BMT üzvlərinin əksər hissəsinin tələbi ilə çağırılır.

Baş Assambleyanın yeddi əsas komitəsi vardır:

- Birinci komitə (siyasi məsələlər və təhlükəsizlik məsələləri, o cümlədən tərksilah məsələləri); Xüsusi siyasi komitə (eyni məsələlər);
- İkinci komitə (iqtisadi və maliyyə məsələləri);
- Üçüncü komitə (sosial və humanitar məsələlər);

- Dördüncü komitə (qəyyumluq və öz-özünü idarə etməyən ərazilərin məsələləri);

- Beşinci komitə (inzibati və büdcə məsələləri);

- Altıncı komitə (hüquqi məsələlər).

Baş Assambleyanın mühüm məsələlər üzrə qərarları onun sessiyada və səsvermədə iştirak edən üzvlərinin üçdə iki səs çoxluğu ilə qəbul edilir. Bu məsələlərə aşağıdakılar daxildir:

- beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunub saxlanması ilə əlaqədar tövsiyələr;

- Təhlükəsizlik Şurasının qeyri-daimi üzvlərinin seçilməsi;

- İqtisadi və Sosial Şuranın üzvlərinin seçilməsi;

- Qəyyumluq Şurası üzvlərinin seçilməsi;

- Birləşmiş Millətlərə yeni üzvlərin qəbul olunması;

- təşkilat üzvlərinin hüquq və imtiyazlarının müvəqqəti dayandırılması;

- üzvlərin təşkilatdan çıxarılması;

- qəyyumluq sisteminin fəaliyyətinə aid olan məsələlər və büdcə məsələləri.

Digər məsələlər üzrə qərarlar sessiyada və səsvermədə iştirak edən üzv-dövlətlərin sadə səs çoxluğu ilə qəbul edilir.

**Təhlükəsizlik Şurası** BMT orqanları sistemində xüsusi yer tutur. Beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunmasında başlıca məsuliyyət məhz onun üzərinə qoyulmuşdur. Bu məqsədlə müəyyən tədbirlər görərkən, Təhlükəsizlik Şurası bütün üzv-dövlətlərin adından çıxış edir.

Təhlükəsizlik Şurası 15 üzvdən ibarətdir. Onlardan beşi daimi üzvlərdir – ABŞ, Böyük Britaniya, Rusiya, Fransa və Çin. Qalan on dövlət isə – bunlar qeyri-daimi üzvlərdir - Baş Assambleya tərəfindən iki il müddətinə seçilir.

Təhlükəsizlik Şurasının geniş səlahiyyətləri vardır. O, beynəlxalq ixtilafa gətirib çıxara bilən və ya beynəlxalq mübahisəyə səbəb ola bilən istənilən mübahisəni və ya situasiyanı, həmin mübahisənin və ya situasiyanın davam etməsinin beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunub saxlanmasına təhlükə yarada biləcəyini müəyyən etmək məqsədilə tədqiq edə bilər.

Sülhə təhlükənin, sülhün pozulmasının və ya təcavüz aktının olmasının müəyyən edilməsi Təhlükəsizlik Şurasının müstəsna səlahiyyətinə aiddir. Belə bir faktı müəyyən etdikdən sonra Təhlükəsizlik Şurası iki cür qərar qəbul edə bilər:

1. silahlı qüvvələrin istifadəsi ilə bağlı olmayan tədbirlər barəsində (41-ci maddə);

2. silahlı tədbirlər barəsində (42-ci maddə).

Silahlı qüvvələrin istifadəsi ilə bağlı olmayan tədbirlər iqtisadi münasibətlərin və dəmiryol, dəniz, hava, poçt, teleqraf, radio və digər rabitə vasitələrinin tamamilə və ya qismən dayandırılmasını və diplomatik münasibətlərin kəsilməsini əhatə edə bilər. Nizamnamənin 42-ci maddəsinə görə, əgər Təhlükəsizlik Şurası hesab etsə ki, 41-ci maddədə nəzərdə tutulmuş tədbirlər kifayət olmaya bilər və ya artıq kifayət olmamışdır, o, hava, dəniz və ya quru qüvvələrinin vasitəsilə beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunub saxlanması və ya bərpası üçün zəruri ola bilən tədbirlər görə bilər; həmin tədbirlər Birləşmiş Millətlərin üzvlərinin hava, dəniz və ya quru qüvvələrinin nümayişlərini, blokadasını və digər əməliyyatlarını əhatə edə bilər.

Bunlardan əlavə, Təhlükəsizlik Şurasının praktikada geniş həyata keçirdiyi, lakin BMT Nizamnaməsinin özündə birbaşa göstərilməyən daha bir mühüm səlahiyyəti vardır: potensial və ya mövcud münaqişə rayonuna müvafiq dövlətin razılığı ilə sülhməramlı qüvvələrin göndərilməsi (sülhün bərpa edilməsi və ya qorunub saxlanması üzrə əməliyyatlar).

Baş Assambleyanın aktlarından fərqli olaraq, Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələri məcburi xarakter daşıyır və bütün dövlətlər tərəfindən yerinə yetirilməlidir. Təəssüf ki, onların xeyli hissəsinə praktikada siyasi mülahizələr ucbatından əməl olunmur. Məsələn, hamımıza yaxşı məlumdur ki, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı Təhlükəsizlik Şurasının çıxardığı dörd qətnamə (822, 853, 874 və 884) indiyə qədər kağız üzərində qalır.

Təhlükəsizlik Şurası elə təşkil olunur ki, fasiləsiz fəaliyyət göstərə bilsin. Təhlükəsizlik Şurasının hər bir üzvü bu məqsədlə təşkilatın olduğu yerdə hər an təmsil olunmalıdır.

Təhlükəsizlik Şurasının hər bir üzvü bir səsə malikdir. Təhlükəsizlik Şurasının prosedur məsələlər üzrə qərarları doqquz üzvün lehinə səs verməsi ilə qəbul olunur. Təhlükəsizlik Şurasının bütün digər məsələlər üzrə qərarları, daimi üzvlərin uyğun gələn səsləri də daxil olmaqla, doqquz üzvün lehinə səs verməsi ilə qəbul olunur. Şuranın hər hansı bir üzvü qərarın əleyhinə səs verirsə, qərar qəbul olunmur. Təhlükəsizlik Şurasının daimi üzvlərinin bu müstəsna hüququ veto hüququ adlanır. Əgər daimi üzvlərdən biri və ya bir neçəsi səsvermə zamanı bitərəf qalır və ya səsvermədə iştirak etmirsə, doqquz üzvün lehinə səs verdiyi qərar qəbul olunmuş sayılır.

**İqtisadi və Sosial Şura (EKOSOK)** BMT-nin və onun ixtisaslaşdırılmış təsisatlarının iqtisadi və sosial sahələrdə fəaliyyətini əlaqələndirən orqandır. O, Baş Assambleya tərəfindən üç il müddətinə seçilən 54 üzv dövlətdən ibarətdir; bu tərkibin üçdə biri, yəni 18 üzv dövlət hər il yenidən seçilir.

EKOSOK beynəlxalq iqtisadi və sosial problemləri müzakirə etmək və müvafiq tövsiyələr işləyib hazırlamaq üçün mərkəzi forum rolunu oynayır. O, iqtisadi, sosial, mədəni, təhsil, səhiyyə və yanaşı sahələrdə beynəlxalq məsələlərə aid tədqiqatlar aparır və məruzələr edir və ya istənilən belə məsələlərə aid Baş Assambleyaya, Birləşmiş Millətlərin üzvlərinə və maraqlı ixtisaslaşdırılmış təsisatlara tövsiyələr verir, Baş Assambleyaya təqdim etmək üçün konvensiya layihələri hazırlayır, beynəlxalq konfranslar çağırır.

EKOSOK-un ən mühüm səlahiyyətlərindən biri BMT-nin ixtisaslaşdırılmış təsisatlarının fəaliyyətini əlaqələndirməkdən biridir. EKOSOK bu təşkilatlarda xüsusi sazişlərə girir, onlarla məsləhətləşmələr aparır və tövsiyələr verir, onlardan müntəzəm məruzələr alır.

EKOSOK iqtisadi və sosial sahələrdə və insan hüquqlarına dəstək vermək üçün komissiyalar təsis edir. Hal-hazırda onun 9 funksional komissiyası vardır:

- İnsan hüquqları üzrə Komissiya;
- Sosial inkişaf komissiyası;
- Cinayətkarlığın qarşısının alınması və cinayət ədalət mühakiməsi üzrə komissiya;

- Statistika komissiyası;
- Qadınların vəziyyəti üzrə komissiya və b.

Bundan əlavə, köməkçi orqan kimi EKOSOK-un 5 regional komissiyası vardır:

- Afrika üzrə İqtisadi komissiya;
- Asiya və Sakit okean üzrə İqtisadi və sosial komissiya;
- Avropa iqtisadi komissiyası;
- Latin Amerikasını və Karib hövzəsi üzrə İqtisadi komissiya;
- Qərbi Asiya üzrə İqtisadi və sosial komissiya.

EKOSOK öz səlahiyyətləri çərçivəsində olan məsələlərlə məşğul olan qeyri-hökumət təşkilatları ilə məsləhətləşmələr aparır.

EKOSOK BMT-nin hər hansı bir üzvünü, həmin dövlət üçün xüsusi maraq kəsb edən istənilən məsələnin müzakirəsində, səsvermə hüququ olmadan, iştirak etməyə dəvət edir. EKOSOK-un hər bir üzvü bir səsə malikdir. Onun qərarları iştirak edən və səs verən üzvlərin səs çoxluğu ilə qəbul olunur.

**Qəyyumluq Şurası** BMT Nizamnaməsində formal olaraq qalsa da, artıq fəaliyyət göstərmir. O, beynəlxalq qəyyumluq sisteminə daxil olan ərazilərin siyasi, iqtisadi və sosial tərəqqisinə, onların özünüidarəyə və müstəqilliyə doğru inkişafına dəstək vermək üçün yaradılmışdı. Şuranın fəaliyyəti dövründə 11 qəyyumluq altında olan ərazinin hamısı müstəqillik qazanmışdır (Qana, Somali, Kamerun, Toqo, Ruanda, Burundi, Tanzaniya, Samoa, Nauru, Papua-Yeni Qvineya və Paula). 1994-cü ildə axırıncı belə ərazi kimi Paluanın BMT-yə üzv qəbul edilməsi və Qəyyumluq haqqında Sazişin qüvvədə olma müddətinin bitməsi ilə Qəyyumluq Şurası öz vəzifəsini tam yerinə yetirmişdir. Həmin il qəbul olunmuş qərara görə, Qəyyumluq Şurası gələcəkdə yalnız vəziyyət tələb etdikdə, yığıla bilər. Hal-hazırda Qəyyumluq Şurasının tamamilə ləğv olunması və onun əvəzinə ya insan hüquqları, ya da ətraf mühitin mühafizəsi üzrə Şura yaradılması təklifləri geniş müzakirə olunur.

**Beynəlxalq Məhkəmə** Birləşmiş Millətlər Təşkilatının əsas məhkəmə orqanıdır. O, BMT Nizamnaməsinə əlavə olunan və onun ayrılmaz tərkib hissəsini

təşkil edən Statuta uyğun olaraq fəaliyyət göstərir. Beynəlxalq Məhkəmə dövlətlər arasındakı mübahisələri həll edir və hüquqi məsələlər üzrə məsləhətçi rəylər çıxarır. Hər bir dövlət, tərəf kimi çıxış etdiyi işdə Beynəlxalq Məhkəmənin qərarına əməl etməlidir və Beynəlxalq Məhkəmənin qərarına əməl etməlidir.

BMT-nin bütün üzvləri ipso facto Beynəlxalq Məhkəmənin Statutunun iştirakçılarıdır. BMT üzvü olmayan dövlət, Təhlükəsizlik Şurasının tövsiyəsi əsasında Baş Assambleya tərəfindən müəyyən olunmuş şərtlərlə, Beynəlxalq Məhkəmənin Statutunun iştirakçısı ola bilər (məsələn, İsveçrə və Nauru kimi).

Beynəlxalq Məhkəməyə 15 hakim daxildir; onlar Baş Assambleya və Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən seçilir. Məhkəmənin yerləşdiyi yer Niderlandın Haaqa şəhəridir.

**BMT Katibliyinin** başlıca vəzifəsi bütün təşkilatın normal fəaliyyətini təmin etməkdən ibarətdir.

Katiblik Baş Katibdən və təşkilat üçün tələb olunan ştatdan ibarətdir (Nizamnamənin 97-ci maddəsi). Baş Katib tərəfindən Baş Assambleyanın müəyyən etdiyi qaydalara əsasən təyin olunan Katibliyin işçiləri (hal-hazırda onların sayı 16 minə qədərdir) beynəlxalq vəzifəli şəxslər hesab olunur. Katibliyin əməkdaşlarını işə qəbul edərkən, əsas tələblər kimi onların yüksək iş qabiliyyəti səviyyəsi, səlahiyyətliyi və təmizliyi ön plana çəkilir. Heyətin mümkün qədər geniş coğrafi əsasda seçilməsinin vacibliyinə lazımi diqqət yetirilməlidir. Öz vəzifələrini icra edərkən Baş Katib və Katibliyin əməkdaşları hər hansı hökumətdən və ya BMT üçün kənar olan hər hansı digər orqandan göstəriş istəyə və ya ala bilməzlər. BMT-nin hər bir üzvü Baş Katibin və Katibliyin əməkdaşlarının vəzifələrinin sırf beynəlxalq xarakterinə hörmət etməli və onlara öz vəzifələrini yerinə yetirərkən heç bir təsir göstərməməlidir.

**BMT-nin Baş Katibi** Təşkilatın baş inzibati vəzifəli şəxsidir. O, Təhlükəsizlik Şurasının tövsiyəsi əsasında Baş Assambleya tərəfindən 5 illik müddətə təyin olunur. O, əsasən icra-sərəncam funksiyalarını yerinə yetirir.

Baş Katib Baş Assambleyanın, Təhlükəsizlik Şurasının, İqtisadi və Sosial Şuranın və Qəyyumluq Şurasının bütün iclaslarında fəaliyyət göstərir və bu



orqanlar tərəfindən ona həvalə olunan digər funksiyaları icra edir. O, Təşkilatın işi barədə Baş Assambleyaya illik məruzə təqdim edir.

Baş Katibin mühüm səlahiyyətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, o, beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunub saxlanılmasına təhlükə törədə bilən istənilən məsələni Baş Katib beynəlxalq mübahisələrin və situasiyaların nizamlanmasında mühüm rol oynayır.

### **BMT-nin ixtisaslaşdırılmış təsisatları**

**BMT-nin ixtisaslaşdırılmış təsisatları – beynəlxalq əməkdaşlığın bu və ya digər konkret sahəsində (iqtisadi, sosial, mədəni, təhsil, səhiyyə və s.) fəaliyyəti həyata keçirən, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı ilə əlaqəsi olan universal xarakterli beynəlxalq hökumətlərarası təşkilatlardır.**

İxtisaslaşdırılmış təsisatların BMT ilə əlaqəsi BMT-nin əsas orqanlarından biri olan EKOSOK vasitəsilə həyata keçirilir. EKOSOK ixtisaslaşdırılmış təsisatlarla sazişlər bağlayır; məsləhətləşmələr aparmaq və tövsiyələr vermək yolu ilə ixtisaslaşdırılmış təsisatların fəaliyyətinin ümumi koordinasiyasını həyata keçirir; ixtisaslaşdırılmış təsisatlardan, onların fəaliyyəti haqqında və verdiyi tövsiyələrin icra olunması üçün görülmüş tədbirlər haqqında məruzələr alır; öz işində və ya yaratdığı komissiyaların işində iştirak etmək üçün ixtisaslaşdırılmış təsisatların nümayəndələrini dəvət edir.

Hal-hazırda **16** ixtisaslaşdırılmış təsisat mövcuddur. Onları aşağıdakı qruplara ayırmaq olar:

a) **sosial xarakterli təşkilatlar** – Beynəlxalq əmək təşkilatı (BƏT), Ümumdünya səhiyyə təşkilatı (ÜST);

b) **mədəni və humanitar xarakterli təşkilatlar** – Təhsil, elm və mədəniyyət məsələləri üzrə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (YUNESKO), Ümumdünya əqli mülkiyyət təşkilatı (ÜƏMT);

c) **iqtisadi təşkilat** – Sənaye inkişafı üzrə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (YUNİDO);

ç) **maliyyə təşkilatları** – Beynəlxalq bərpa və inkişaf Bankı (BİİB) və ya Dünya bankı və onun tam müstəqil təşkilatı sayılan üç filialı – Beynəlxalq maliyyə korporasiyası, Beynəlxalq inkişaf assosiasiyası və İnvestisiya təminatları üzrə çoxtərəfli agentlik (İTÇA), Beynəlxalq valyuta fondu (BVF);

e) **kənd təsərrüfatı sahəsində təşkilat** – Ərzaq və kənd təsərrüfatı təşkilatı (ƏKTT);

d) **nəqliyyat və rabitə sahəsində təşkilatlar** – Beynəlxalq mülki aviasiya təşkilatı (İKAO), Beynəlxalq dəniz təşkilatı (İMO), Ümumdünya poçt ittifaqı (ÜPI), Beynəlxalq elektron rabitəsi ittifaqı (BERİ);

ə) **metereologiya sahəsində təşkilat** – Ümumdünya metereologiya təşkilatı (ÜMT).

İxtisaslaşdırılmış təsisatların tərkibinə BMT-nin üzvlərindən başqa digər dövlətlər də daxil ola bilər; lakin onların üzvlüyə qəbul olunması üçün daha mürəkkəb mexanizm müəyyən olunmuşdur.

**İxtisaslaşdırılmış təsisatların əsas fəaliyyət istiqamətləri aşağıdakılardır:**

- beynəlxalq əməkdaşlığın ayrı-ayrı sahələri üzrə beynəlxalq konvensiya və rəqlamentlərin işlənilib hazırlanması;
- dövlətlərin bu sahədə fəaliyyətinin koordinasiyası;
- inkişaf etməkdə olan dövlətlərə texniki yardımın göstərilməsi;
- informasiya mübadiləsi və s.

### **Regional təşkilatlar**

Universal xarakterli beynəlxalq təşkilatlardan başqa, üzvləri, əsasən, müəyyən coğrafi regionu təmsil edən regional təşkilatlar da mövcuddur. Onlar regional əməkdaşlıq çərçivəsində müxtəlif məsələlərin (kollektiv müdafiə, iqtisadi, sosial, mədəni və s.) birgə həlli üçün yaradılır. BMT Nizamnaməsinin 52-ci maddəsinə görə, «beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunub saxlanması ilə bağlı olan və regional tədbirlər üçün münasib olan məsələlərlə məşğul olmaq məqsədilə» regional təşkilatlar təsis oluna bilər. Həmin maddə tələb edir ki, bu təşkilatların nizamnamələri və fəaliyyəti Birləşmiş Millətlər Təşkilatının məqsəd və

prinsiplərinə uyğun olmalıdır. 53-cü maddədə imperativ qaydada göstərilir ki, Təhlükəsizlik Şurasının vəkaləti olmadan regional təşkilatlar tərəfindən heç bir məcburiyyət tədbiri görülməz. Nizamnamənin IX fəslində («Beynəlxalq iqtisadi və sosial əməkdaşlıq») iqtisadi, sosial, mədəni və digər xüsusi sahələrdə fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatlara, o cümlədən regional təşkilatlara qarşı müəyyən tələblər irəli sürülmüşdür. Belə ki, onların yaradılması və fəaliyyəti BMT-nin məqsəd və prinsiplərinə uyğun olmalıdır və bu təşkilatlar iqtisadi, sosial, mədəni və digər problemlərin həllində BMT-yə yardım etməlidirlər.

Hal-hazırda mövcud olan çoxlu sayda regional təşkilatların içərisində ümumi səlahiyyətə malik təşkilatlar, məsələn, Ərəb dövlətləri liqası, Afrika birliyi təşkilatı, Amerika dövlətləri təşkilatı və b. xüsusi yer tutur.

**Ərəb dövlətləri liqası (ƏDL).** Ərəb dövlətləri liqasının yaradılması haqqında müqavilə (Pakt) 1945-ci il martın 22-də imzalanmışdır. Təşkilatın hal-hazırda 21 üzvü vardır. Ərəb dövlətləri liqasının əsas məqsədi iqtisadi, maliyyə, mədəni və sosial, səhiyyə sahəsində, vətəndaşlıq, pasportlar, vizalar, məhkəmə qərarlarının icrası ilə bağlı məsələlərin həllində üzv-dövlətlərin əməkdaşlığını təşkil etməkdən ibarətdir (Paktın 2-ci maddəsi).

Ərəb dövlətləri liqasının Paktına görə, üzv-dövlətlər öz aralarındakı mübahisələri həll etmək üçün Şuraya müraciət edə bilərlər. Şuranın qərarları mübahisənin tərəfləri üçün məcburidir. Liqanın üzvləri arasında müharibəyə gətirib çıxara bilən mübahisələri həll etmək üçün Şura öz xidmətlərini təklif edir. Şura, habelə arbitraj və barışdırıcı orqan qismində çıxış edə bilər; bu halda Şuranın qərarları səs çoxluğu ilə qəbul olunur (5-ci maddə).

Liqanın üzvü olan dövlətlərdən hər hansı birinə qarşı istənilən dövlət tərəfindən təcavüz edildikdə və ya təcavüz təhlükəsi olduqda, hücum məruz qalmış və ya təcavüz təhlükəsi altında olan dövlət Şuranın dərhal çağırılmasını tələb edə bilər. Şura, yekdil razılıq olduqda, təcavüzün və ya təcavüz təhlükəsinin aradan qaldırılması üçün zəruri tədbirlər müəyyən edir.

**Afrika birliyi təşkilatı (ABT).** Afrika birliyi təşkilatı ən iri regional təşkilatdır. 1963-cü ildə yaradılmışdır. Hal-hazırda 51 üzvü vardır. BMT yanında daimi müşahidəçi statusuna malikdir.

Afrika birliyi təşkilatının əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

a) Afrika dövlətləri arasında əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsi və onların siyasət, elm, texnika, maarif və mədəniyyət, səhiyyə, habelə müdafiə və təhlükəsizlik sahəsində fəaliyyətinin koordinasiyası;

b) Afrika dövlətlərinin suverenliyinin, ərazi bütövlüyünün və müstəqilliyinin qorunması;

c) Afrika qitəsində müstəmləkəçiliyin bütün növlərinin ləğv edilməsi;

ç) BMT Nizamnaməsinə və Ümumdünya İnsan hüquqları Bəyannaməsinə müvafiq olaraq, beynəlxalq əməkdaşlığın həvəsləndirilməsi (Afrika birliyi təşkilatının Nizamnaməsinin 2-ci maddəsi).

Afrika birliyi təşkilatının Nizamnaməsində, habelə ixtisaslaşdırılmış komissiyaların təsis olunması nəzərdə tutulmuşdur (məsələn, iqtisadi və sosial komissiya, maarif və mədəniyyət, elm, texnika və tədqiqatlar üzrə və s. komissiyalar).

**Amerika dövlətləri təşkilatı (ADT).**

1948-ci ildə yaradılmışdır. Təşkilatın təsis sənədləri üç aktdan ibarətdir:

1. Qarşılıqlı yardım haqqında 1947-ci il Ümumamerika müqaviləsi;

2. Amerika dövlətləri təşkilatının Nizamnaməsi (30 aprel 1948-ci ildə qəbul olunmuş, 13 dekabr 1951-ci ildə qüvvəyə minmişdir);

3. Mübahisələrin dinc həll olunması haqqında 1948-ci il Ümumamerika müqaviləsi (Boqota Paktı).

Hazırda 33 dövlət Amerika dövlətləri təşkilatının üzvüdür.

Təşkilatın əsas məqsədi Amerika dövlətlərinin həmrəyliyinin möhkəmləndirilməsindən və onların suverenliyinin, ərazi bütövlüyünün və müstəqilliyinin qorunmasından ibarətdir (Amerika dövlətləri təşkilatının Nizamnaməsinin 1-ci maddəsi).

Nizamnamə üzv-dövlətləri kollektiv təhlükəsizliyini nəzərdə tutur. Amerika dövlətlərindən birinin ərazi bütövlüyünə və ya siyasi müstəqilliyinə qarşı hər hansı bir dövlətin təcavüzü bütün qalan Amerika dövlətləri əleyhinə təcavüz aktı sayılır (27-ci maddə). İstənilən Amerika dövlətlərinin toxunulmazlığı, ərazi bütövlüyü və ya suverenliyi, habelə siyasi müstəqilliyi silahlı basqın nəticəsində və yaxud Amerika dövlətləri arasında münaqişə nəticəsində və yaxud Amerikada sülhü təhlükə altına qoya bilən hər hansı digər fakt və ya situasiya nəticəsində pozularsa, Amerika dövlətləri özlərinin kollektiv özünümüdafiə hüququnun həyata keçirilməsi çərçivəsində tədbirlər görürlər (28-ci maddə).

**Cənub-şərqi Asiya dövlətləri assosiasiyası (ASEAN).** 1967-ci ildə yaradılmışdır. Cənub-şərqi Asiya dövlətləri assosiasiyasının təsis sənədləri Cənub-şərqi Asiyada dostluq və əməkdaşlıq haqqında Müqavilə və Cənub-şərqi Asiya dövlətləri assosiasiyasının Razılıq Bəyannaməsidir. Təşkilatın 9 üzvü vardır.

Cənub-şərqi Asiya dövlətləri assosiasiyasının əsas məqsədləri Cənub-şərqi Asiyada iqtisadi, sosial və digər sahələrdə əməkdaşlığı təşkil etməkdən, sülhün və sabitliyin bərqərar olmasına yardım etməkdən ibarətdir.

Cənub-şərqi Asiya dövlətləri assosiasiyasının çərçivəsində hər il bu təşkilat və digər ölkələr arasında (ABŞ, Yaponiya, Kanada, Koreya, Rusiya, Çin və s.) Asiya-Sakit okean regionunda müxtəlif məsələlərlə bağlı əməkdaşlıq barəsində məsləhətləşmələr keçirilir.

**Avropada təhlükəsizlik və əməkdaşlıq təşkilatı (ATƏT).** Avropada təhlükəsizlik və əməkdaşlıq təşkilatı vahid təsisat aktı olmayan, formalaşmaqda olan regional təşkilatdır. Onun təsis aktları aşağıdakılardır:

- 1975-ci il Helsinki Yekun Aktı;
- Yeni Avropa üçün Xartiya (1990-cı il);
- Helsinki (1992-ci il) və Budapeşt (1994-cü il) sammitlərinin qərarları.

Budapeşt sammitinin qərarlarına müvafiq olaraq, təxminən iyirmi il mövcud olmuş beynəlxalq konfrans – Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq üzrə Müşavirə beynəlxalq təşkilata - Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatına çevrilmişdir. Onun məqsədləri dəqiqləşdirilmiş və strukturu təkmilləşdirilmişdir.

Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatının başlıca məqsədləri aşağıdakılardır:

- uzunmüddətli sülhün təmin edilməsi üçün şəraitin yaradılması;
- təhlükəsizlik, tərksilah, münaqişəli situasiyaların qarşısının alınması, iqtisadiyyat, mədəniyyət, insan hüquqları və digər sahələrdə əməkdaşlıq və s.

Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı hal-hazırda belə struktura malikdir:

- iki ildən bir çağırılan Dövlət və hökumət başçılarının Müşavirəsi (ali orqan);
- ildə bir dəfə çağırılan, xarici işlər nazirlərindən ibarət olan Nazirlər Şurası (mərkəzi rəhbər orqan);
- Daimi şura (siyasi məsləhətləşmələrin aparılması və cari qərarların qəbul edilməsi üçün ATƏT-in strukturunda əsas orqan);
- Katiblik (ona üç il müddətinə seçilən Baş Katib başçılıq edir);
- Demokratik institutlar və insan hüquqları üzrə Büro;
- Münaqişələrin qarşısının alınması üzrə Mərkəz;
- Milli azlıqlar üzrə Ali Komissar;
- Parlament Assambleyası.

Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatının axıncı zirvə toplantısı 1999-cu ildə İstanbulda olmuşdur. Toplantıda üç sənəd qəbul olunmuşdur:

- XXI əsr üçün Avropada Təhlükəsizlik Xartiyası;
- Adi silahlar haqqında uyğunlaşdırılmış müqavilə;
- İstanbul Yekun Bəyannaməsi.

**Avropa Şurası.** 1949-cu ildə on Avropa dövləti tərəfindən yaradılmışdır. Avropa Şurasının Nizamnaməsi 5 may 1949-cu ildə Londonda imzalanmış, 3 avqust 1949-cu ildə qüvvəyə minmişdir. Hazırda (1 yanvar 2000-ci il üçün) 41 üzvü vardır.

Avropa Şurasının başlıca məqsədi Təşkilatın «üzvləri arasında, onların ümumi sərvəti olan ideal və prinsiplərin müdafiəsi naminə daha böyük vəhdətin əldə edilməsinə nail olmaqdan və onların iqtisadi və sosial tərəqqisinə dəstək verməkdən ibarətdir» (Nizamnamənin 1-ci maddəsi). Təşkilat bu məqsədlə insan

hüquqlarının müdafiəsi və demokratiyanın genişləndirilməsi, hüquq, mədəniyyət, təhsil, informasiya, ətraf mühitin mühafizəsi və səhiyyə sahələrində əməkdaşlıq kimi vəzifələri həyata keçirir.

Avropa Şurasının Nizamnaməsində bu Təşkilata daxil olmaq istəyən dövlət üçün (Təşkilat yalnız Avropa dövlətləri üçün açıqdır) üç başlıca şərt göstərmişdir:

- plüralist demokratiya;
- insan hüquqlarının təmin edilməsi;
- qanunun aliliyi.

Bundan əlavə, Avropa Şurasının mərkəzi orqanlarının qərarlarına müvafiq olaraq, Mərkəzi və Şərqi Avropa dövlətləri üçün bir sıra əlavə tələblər irəli sürülür:

- milli azlıqların hüquqlarının qorunması;
- üzv-dövlətlərin ərazi bütövlüyünün tanınması;
- Avropa insan hüquqları Konvensiyasını imzalamağa və mümkün qədər tez müddətdə onu ratifikasiya etməyə hazır olmaq və s.

Avropa Şurası çərçivəsində indiyə qədər insan hüquqlarına, təhsil, mədəniyyət, səhiyyə, sosial təminat, idman və mülki, inzibati, cinayət hüququ və cinayət prosesi məsələlərinə həsr olunmuş 170-ə qədər konvensiya, protokol və saziş qəbul olunmuşdur. Onlardan ən əsası 1950-ci ildə qəbul olunmuş və 1953-cü ildə qüvvəyə minmiş Avropa Şurası insan hüquqları Konvensiyasıdır. Bu Konvensiyasız və onun əsasında yaradılmış mexanizmsiz (xüsusilə Avropa İnsan hüquqları Məhkəməsi) Avropa Şurasını təsəvvür etmək mümkün deyildir. Konvensiyaya indiyə qədər on bir Protokol əlavə olunmuşdur. 11-ci Protokol Konvensiyaya olduqca mühüm dəyişikliklər və əlavələr etmişdir.

Nazirlər Komitəsi Şuranın ali orqanıdır. O, üzv-dövlətlərin xarici işlər nazirlərindən ibarətdir. Nazirlər səviyyəsində Komitə ildə iki dəfədən az olmayaraq sessiyalar keçirir, üzv-dövlətlərin daimi nümayəndələri səviyyəsində isə müntəzəm fəaliyyət göstərir. Nazirlər Komitəsi əməkdaşlığın siyasi aspektlərini müzakirə edir, Avropa Şurasının fəaliyyət proqramını işləyib hazırlayır, cari büdcəni təsdiq edir, Parlament Assambleyasının tövsiyələrini nəzərdən keçirir,

yekdillik prinsipi əsasında üzv-dövlətlərə tövsiyələr qəbul edir. Müəyyən məsələlər üzrə Nazirlər Komitəsinin qərarları məcburi xarakter daşıyır.

Parlament Assambleyası məşvərətçi orqandır və qanunvericilik səlahiyyətinə malik deyildir. O, hər bir üzv dövlətin parlamentindən seçilən (təyin olunan) nümayəndələrdən ibarətdir. Hər bir nümayəndə heyəti öz ölkəsinin müxtəlif siyasi dairələrinin, o cümlədən müxalifət partiyalarının mənafeələrini ifadə etməlidir. Dövlətlərin Parlament Assambleyasındakı nümayəndələrinin sayı eyni deyildir (2-dən 18-ə kimi). Məsələn, Almaniya, Böyük Britaniya, İtaliya və Rusiyadan – 18, İspaniya, Türkiyə və Ukraynadan – 12, Yunanıstan və Belçikadan – 7, Moldovadan – 5 və s. Parlament Assambleyası öz plenar iclaslarını ildə üç dəfə keçirir. O, Nazirlər Komitəsinə və üzv-dövlətlərin hökumətlərinə bu və ya digər məsələlər üzrə tövsiyələr verir, konfranslar, kollokviumlar təşkil edir, Avropa Şurasının Baş Katibini və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin hakimlərini seçir. 1989-cu ildə Parlament Assambleyası Mərkəzi və Avropa ölkələri üçün, Avropa Şurasına tamhüquqlu üzv kimi qəbul olunmazdan qabaq «xüsusi qonaq» statusu müəyyən etmişdir. Azərbaycan hazırda bu statusa malikdir.

Avropa yerli və regional hakimiyyətlər Konqresi üzv-dövlətlərin müvafiq ərazi qurumlarının nümayəndələrindən ibarətdir. Nümayəndələrin sayı Parlament Assambleyasındakı kvotaya uyğundur.

Katiblik Avropa Şurasının inzibati orqanıdır. Ona Parlament Assambleyası tərəfindən 5 il müddətinə seçilən Baş Katib rəhbərlik edir.

**İslam Konfransı təşkilatı (İKT).** Bu təşkilat regional təşkilatlar çərçivəsindən kənara çıxır, çünki müxtəlif regionlarda yerləşən müsəlman dövlətlərini özündə birləşdirir. İslam Konfransı təşkilatı 1969-cu ildə yaradılmışdır. Onun Nizamnaməsi 1972-ci ildə qəbul olunmuşdur. Hal-hazırda 52 dövlət bu təşkilatın üzvüdür. Onların içərisində Azərbaycan da vardır. Qeyri-müsəlman ölkələrindəki müsəlman azlıqları öz nümayəndələrini bu təşkilata müşahidəçi qismində göndərə bilirlər. Yalnız müsəlman dövlətləri İslam Konfransı təşkilatının üzvü ola bilirlər. Lakin, İslam Konfransı təşkilatını qətiyyənlə dini təşkilat hesab etmək olmaz. Onun başlıca vəzifəsi ən mühüm beynəlxalq



problemlər üzrə müsəlman dövlətlərinin mövqeyini yaxınlaşdırmaq, onların siyasətini əlaqələndirməkdir. İslam Konfransı təşkilatının BMT yanında daimi müşahidəçi statusu vardır.

İslam Konfransı təşkilatının aşağıdakı məqsədləri vardır:

- müsəlman həmrəyliyinin möhkəmləndirilməsi;
- iqtisadi, sosial, mədəni, elmi sahələrdə əməkdaşlığın inkişafı;
- irqçiliyin və müstəmləkəçiliyin ləğvinə dəstək vermək;
- beynəlxalq təşkilatlarda üzv-dövlətlər arasında məsləhətləşmələr aparmaq;
- müsəlman xalqlarının, onların milli müstəqillik uğrunda mübarizəsində birləşdirilməsi;
- öz ərazisinin azad edilməsi uğrunda mübarizə aparan fələstin xalqına kömək göstərmək.

İslam Konfransı təşkilatının ali orqanı dövlət və hökumət başçılarının Konfransıdır. Konfrans üç ildən bir çağırılır. Təşkilatın fəaliyyətinin cari problemlərini müzakirə etmək üçün hər il Xarici işlər nazirlərinin Konfransı çağırılır. 1980-ci ildə daimi fəaliyyət göstərən Nazirlər Komitəsi yaradılmışdır. Onun tərkibinə 11 nazir və İslam Konfransı təşkilatının Baş Katibi daxildir. Komitənin başlıca funksiyası üzv-dövlətlərin birində baş vermiş fəvqəladə situasiyanı və ya böhranı nəzərdən keçirmək, müsəlman ölkələri arasında olan münaqişə və mübahisələri nizamlamaqdır. İslam Konfransı təşkilatı çərçivəsində bir sıra daimi komitə və komissiyalar fəaliyyət göstərir. Baş Katibliyə iki il müddətinə seçilən Baş Katib rəhbərlik edir.

### **3. Beynəlxalq konfransların anlayışı və əsas cəhətləri.**

İştirak edən subyektlərdən asılı olaraq, beynəlxalq konfranslar hökumətlərarası və qeyri-hökumət konfranslarına bölünür. Hökumətlərarası konfranslar çoxtərəfli diplomatiyanın bir forması və beynəlxalq danışıqların başlıca vasitəsidir.

**Müasir hökumətlərarası konfrans dedikdə, razılaşdırılmış məqsədlərə nail olmaq üçün suveren iştirakçı-dövlətlər tərəfindən yaradılan müvəqqəti**

**kollektiv orqan başa düşülür.** Hər bir hökumətlərarası konfransın məqsədləri və fəaliyyəti beynəlxalq hüququn ümumtanınmış prinsiplərinə müvafiq olmalıdır.

Hökumətlərarası konfransların adları arasındakı fərq (qurultay, konqress, konfrans, müşavirə) heç bir hüquqi əhəmiyyətə malik deyildir.

İştirakçıların dairəsinə görə hökumətlərarası **konfranslar universal və regional konfranslara** bölünür. Universal konfransların işində dünyanın bütün dövlətləri iştirak edirsə, regional konfransların işində yalnız müəyyən regiona mənsub olan dövlətlər iştirak edir.

Bir çox konfranslar, xüsusilə də BMT-nin çağırdığı konfranslara müşahidəçi qismində maraqlı hökumətlərarası və qeyri-hökumət təşkilatların nümayəndələri, habelə konfransda iştirak etməyən dövlətlərin nümayəndələri konfranslara müşahidəçi qismində, həm də milli azadlıq hərəkatlarının nümayəndələri dəvət edilir.

**Aparılma səviyyəsindən asılı olaraq (məsələlərin mühümlüyü və s. baxımından) beynəlxalq hökumətlərarası konfranslarda nümayəndələrə dövlət və hökumət başçıları, xarici işlər nazirləri və ya digər rəsmi şəxslər başçılıq edir.** Burada əsas cəhət ondan ibarətdir ki, nümayəndə başçısı hər bir halda dövlətin və ya hökumətin adından çıxış edir.

Hökumətlərarası konfranslar ya beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən, ya da ki, təşəbbüskar dövlətlər tərəfindən çağırılır. Hökumətlərarası təşkilatlar tərəfindən hökumətlərarası konfransın çağırılması müstəqil beynəlxalq orqan kimi onun xarakterini dəyişdirmir. **Bir sıra konfranslar dövrü sayılır və uzun illər davam edir (məsələn. Avropada təhlükəsizlik və əməkdaşlıq üzrə Müşavirə 1973-cü ildən davam edir).**

**Çağırışın məqsədlərindən asılı olaraq hökumətlərarası konfranslar sülh, siyasi, iqtisadi, diplomatik və qarışıq konfranslara bölünür,** konfranslar beynəlxalq müqavilələrin, o cümlədən beynəlxalq təşkilatların nizamnamələrinin hazırlanması və qəbulu, müəyyən beynəlxalq problemlərin müzakirəsi, fikir və məlumat mübadiləsi, habelə tövsiyələrin işlənilib hazırlanması məqsədilə çağırılır.

Beynəlxalq konfransların çağırılması haqqında təklifə (təşəbbüslə) bir və ya bir neçə dövlət və ya beynəlxalq təşkilat çıxış edə bilər. Konfransa hazırlıq onun çağırılması məqsədlərinin müəyyən edilməsi ilə başlayır. Məhz bu məqsədlərdən irəli gələrək, konfransın gündəliyi müəyyən edilir. Çox vaxt gündəlik məsələlər əvvəlcədən dövlətlər tərəfindən razılaşdırılır. Nümayəndəliyin səviyyəsi, vaxtı və keçirilmə yeri, prosedura qaydası da əvvəlcədən razılaşdırılır. Konfransın çağırılmasına münasibətdə dövlətlərin fikirlərinin razılaşdırılması diplomatik kanallar üzrə və ya xüsusi məsləhətlər çərçivəsində baş verir.

Konfrans iştirakçılarının dairəsini, habelə orada nümayəndəliyin səviyyəsini müəyyən edərkən, konfransın məqsədlərindən və xarakterindən çıxış edirlər.

Konfrans hökumətlərarası təşkilatların təşəbbüsü və ya təklifi ilə çağırıldıqda, çağırış vaxtı və yeri bu təşkilatın müvafiq qərarlarında öz əksini tapır. Konfrans hökumətlərarası təşkilat tərəfindən çağırıldıqda, o təşkilatın qərargahında, təşkilatın üzvü olan hər hansı bir dövlətin təşəbbüsü ilə çağırıldıqda isə onun ərazisində keçirilir.

Konfransın keçirilmə qaydası və onun gələcək prosedur qaydaları haqqında ilkin hazırlıq görüşlərində baş verir. Konfransın keçirilməsinə ümumi hazırlıq da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu zaman müxtəlif növ binalar (konfransın keçirilmə yeri) yardımçı xidmətlər və s. müəyyən edilir.

Konfransın keçirilməsinə hazırlıq üzrə üzrə hər bir dövlət böyük və müxtəlif diplomatik işlər görür. Bu işlər ikitərəfli və çoxtərəfli məsləhətlər, məktub mübadiləsi və s. yolu ilə xarici əlaqələr orqanı tərəfindən həyata keçirilir.

Əksər konfransların fəaliyyəti sessiyalar formasında keçirilir. Bu sessiyalar arasında bir neçə ay ola bilər.

Konfransda nümayəndəliyin səviyyəsi baxılan problemin xarakterindən və əhəmiyyətindən asılıdır. O, konfrans gedişində dəyişilə bilər. Belə ki, ATƏT-in yekun sənədinin hazırlanması üzrə əsas vəzifələri müəyyən edən birinci mərhələsi xarici işlər nazirləri səviyyəsində, ikinci işçi mərhələsi – nazir müavinləri, xarici işlər nazirliyi idarələrinin rəisləri səviyyəsində, üçüncü, yekun mərhələsi isə – dövlət və hökumət başçılarının iştirakı ilə yüksək səviyyədə keçirilmişdir.

Konfransın yüksək səviyyədə keçirilməsi onun siyasi əhəmiyyətini yüksəldir, qəbul edilən qərarlara xüsusi qüvvə verir.

#### Prosedur qaydaları və qərarların qəbulu qaydası

**Prosedur qaydalar dedikdə, beynəlxalq təşkilatların və beynəlxalq konfransların «daxili hüquq»una aid olan hüquqi sənəd başa düşülür.** Çünki, bu qaydalar konfranslarda iştirak edən nümayəndələrin adından qəbul olunur. Konfrans tərəfindən özünün prosedur qaydaları təsdiqləmədən onun keçirilməsi demək olar ki, qeyri-mümkün olardı.

Konfransın keçirilməsi üçün heç bir vahid prosedur qaydaları işlənməmişdir. Lakin, təcrübə ona gətirib çıxarmışdır ki, konfranslarda bu sahələr haqqında adi normalar tətbiq olunmalıdır.

#### **Prosedur qaydaları konfransın işinin aşağıdakı amillərini nizama salır:**

1. Gündəlik məsələlərin təsdiqi qaydası (gündəlik məsələlərə iş qaydasında konfransın açılmasına qədər həll edilsə də, onun qəbulu haqqında rəsmi akt çox prinsipial əhəmiyyət kəsb edir. Çünki, çıxış edən nümayəndələrin çıxışları, həm də qəbul edilən qərarlar ona müvafiq olmalıdır.
2. Konfransın ali orqanlarının seçilməsi (adətən, bir baş katib, onun bir neçə müavinləri, baş məruzəçi seçilir və onlar konfransın bürosunu təşkil edir);
3. Yardımçı orqanların yaradılması qaydası;
4. Konfransın katibliyinin formalaşması qaydası və onun səlahiyyətləri;
5. İşin başlanması üçün zəruri olan zəruri kvorumun müəyyən edilməsi (adətən, qeydiyyatdan keçmiş nümayəndələrin sadə çoxluğu);
6. Sədrin səlahiyyətləri;
7. Çıxışların ardıcılığı;
8. Prosedur təkliflərin səsə qoyulması ardıcılığı;
9. Təkliflərin və əlavələrin edilməsi və onların götürülməsi qaydası;
10. Səsvermənin keçirilməsi qaydası (qərarlar adətən iştirak edən və səsverən nümayəndələrin əksər səsi ilə qəbul olunur; bu zaman bitərəflər səs vermiş hesab olunmur);
11. Müşahidəçilərin iştirakı qaydası;
12. Prosedur qaydaların dəyişdirilməsi qaydası.

Səsvermə motivi üzrə çıxışlar həm səsvermədən əvvəl, həm də sonra ola bilər. Səsvermə prosesi yalnız ərizələr üçün kəsilə bilər.

Səsvermələr ölkənin adı yazılmış lövhəciyin qaldırılması metodu ilə həyata keçirilir. Onları nümayəndələr təmsil edir. Bəzən isə sadəcə olaraq elektron düyməcik basılır. İstənilən nümayəndə heyətinin xahişi ilə səsvermə adbaad keçirilə bilər və sonradan qəbul olunan qərara onların münasibəti protokolda öz əksini tapa bilər.

Bir sıra prosedurlara görə mahiyyət üzrə qərar qəbul etmək üçün ixtisaslı səs çoxluğu tələb olunur (adətən, iştirak edənlərin 2/3 səs çoxluğu), Lakin prosedurlar həmişə səs çoxluğu ilə qəbul olunur. Bu barədə çox vaxt konfransın iştirakçıları arasında mübahisələr baş verir. Buna görə də çox vaxt təcrübədə konsensus qaydası tətbiq olunur.

Səsverməyə çıxarılan sənədlərə düzəlişlər müəyyən ardıcılıqla qoyulur. Əvvəlcə düzəliş, sonra isə təklifin özü səsə qoyulur. Bir neçə düzəliş olduqda, bu zaman səsvermə onlardan daha əhəmiyyətliyi ilə başlanır. Əgər düzəliş ilkin təklifə hər hansı bir dəyişiklik gətirərsə. Bu düzəliş hesab olunur. Əgər düzəliş təklifin mahiyyətini dəyişirsə, bu düzəliş hesab olunmur və düzəliş olunası təklifə rəqabət aparan təklif kimi səsverməyə qoyula bilər.

İstənilən nümayəndə heyətinin xahişi üzrə təklif və ya düzəliş hissə-hissə səsə qoyula bilər. Əgər heç bir hissə qəbul olunmazsa, təklif bütöv halda səsvermədə qəbul oluna bilməz. Əgər səsvermə ilə təklifin bir neçə hissəsi qəbul olunmuşsa, o, bütöv şəkildə səsverməyə qoyulur.

Prosedurlar tez-tez nümayəndə heyətləri tərəfindən qəbul olunmasına taktiki mübarizə kimi istifadə olunur.

**Konfransda işlərin aparılma dilləri rəsmi və işçi dilinə bölünür. Bir qayda olaraq, rəsmi dillərdən bir neçəsi seçilir. Bu sənədlərin hazırlanmasına olan xərcləri azaldır.**

Əksər beynəlxalq hökumətlərarası konfranslar beynəlxalq müqavilələrin qəbul edilməsi məqsədilə keçirilir. **Buna görə də belə konfranslar diplomatik adlanır. Buna görə də bir sıra konfransların məqsədləri bəyannamə və qərarların qəbulu, yaxud da fikir, məlumat və s. mübadiləsidir.**

**Bir çox konfranslarda, həm də yekun aktı kimi sənəd qəbul olunur.** Bu sənəddə konfransın adı və məqsədi, iştirakçıları, keçirilmə yeri və vaxtı, konfransın nəticələri və nailiyyətləri haqqında məlumatlar olur (məsələn, konvensiya, məruzə və bəyannamələrin və s. qəbulu haqqında).

Strukturuna görə nümayəndə heyətinin tərkibi konfransın prosedur qaydaları ilə müəyyən olunur. Adətən, nümayəndə heyəti müəyyən səlahiyyətli şəxslərdən, onların müavinlərindən. Habelə müşavirdən və ekspertlərdən ibarət olur. Konfranslarda nümayəndə heyətlərinin tərkibinə aid olan ümumi müddəalar dövlətlərin nümayəndəlikləri və universal xarakterli beynəlxalq təşkilatlarla onların münasibətləri haqqında 1975-ci il Vyana konvensiyası ilə nizama salınır. Bu konvensiyanın 45-ci maddəsində deyilir: Nümayəndə heyətinə heyətin başçısından başqa, nümayəndələr, diplomatik heyət, inzibati-texniki heyət və xidmətçi heyət daxil ola bilər.

Hər bir nümayəndə heyəti, bir qayda olaraq, bir dövləti təmsil edir. Konfransda nümayəndə heyətinə təqdim olunmalı olan imtiyaz və güzəştlərin həcmi haqqında məsələ uzun müddət mübahisəli olmuşdur. Hazırda heç bir şübhə doğurmur ki, dövlətlər tərəfindən onları təmsil etmək üçün beynəlxalq konfranslara göndərilən nümayəndə heyəti öz vəzifələrini yerinə yetirmək üçün zəruri olan imkanlara malik olmalıdır (1975-ci il Vyana konvensiyasının 51-ci maddəsi).

Rəhbər vəzifəli şəxs nümayəndə heyətinin tərkibindən seçilir. Adətən, aşağıdakı şəxslər seçilir: sədr, sədr müavinləri, baş məruzəçi, hər bir komitənin sədri, sədr müavinləri və məruzəçilər, redaksiya komitəsinin sədri, habelə, konfransın öz funksiyalarını yerinə yetirməsi üçün zəruri olan digər vəzifəli şəxslər. Bütün bu vəzifəli şəxslər baş komitənin nümayəndəli xarakterini təmin edən əsaslarla seçilirlər.

Rəhbər vəzifəli şəxslər içərisində mərkəzi yeri konfransın sədri tutur. Buna görə də nümayəndə heyətləri onun namizədliyinə xüsusi əhəmiyyət verir. Belə bir təcrübə təşəkkül tapmışdır ki, konfransın sədri ərazisində konfrans keçirilən dövlətin və ya təşəbbüskar dövlətin nümayəndəsi olmalıdır, həm də rotasiya prinsipi tətbiq olunur. Bu prinsipə görə konfransın sədri vəzifəsini iştirak edən

bütün dövlətlərin nümayəndə heyətlərinin başçıları növbə ilə tuturlar. Beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində çağırılan konfransda sədrlik məsələsi siyasi mülahizələrdən, təşəkkül tapmış ənənədən, toplanmış təcrübədən irəli gələrək həll edilir. Müasir hökumətlərarası konfranslarda sədrilər adətən iştirak edən dövlətlərin nümayəndə heyətinin tərkibindən seçilir.

Sədrin vəzifələrinə konfransın plenar iclaslarına sədrlik etmək, onların açıq və bağlı elan etmək, müzakirələrə rəhbərlik etmək, sözlər vermək, məsələləri səsverməyə qoymaq və qərarları elan etmək daxildir. Sədr natiqlərə verilən vaxtı məhdudlaşdırmaq barədə, istənilən məsələ üzrə hər bir nümayəndənin çıxışı vaxtını məhdudlaşdırmaq barədə, natiqlərin yazılmasının kəsilməsi, müzakirələri kəsmək və ya bitirmək, iclasları kəsmək və bağlamaq və s. barədə konfransa təkliflərlə müraciət edə bilər. Vasitəçi rolunu yerinə yetirərək, sədr, nümayəndələrin yekdil rəyə gəlməsinə kömək edir. Bu zaman yardımın aşağıdakı növləri fərqləndirilir: informasiya danışıqları üçün vaxt vermək, şəxsən iştirak etməkdən qeyri-formal danışıqlara fəal təsir göstərmək, şəxsən iştirak etməklə qeyri-formal danışıqlara fəal təsir göstərmək, tədqiqat vasitəçiliyi.

Baş məruzəçi bu qismində həm konfransa, həm də baş komitəyə münasibətdə çıxış edir. Baş məruzəçi funksiyaları adətən, hökumətlərarası konfransların prosedur qaydalarında təsbit edilmir. Məcəllələşdirmə konfranslarında baş məruzəçi qismində bir qayda olaraq, BMT-nin beynəlxalq hüquq Komissiyasının xüsusi məruzəçisi çıxış edir. O, konfransın gündəliyinə daxil edilmiş məsələ üzrə çıxış etməlidir.

Komitələrin, yarımkomitələrin və komissiyaların vəzifəli şəxslərinə gəldikdə isə, əksər hökumətlərarası konfransların prosedur qaydalarında onlara həsr edilmiş xüsusi normalar mövcuddur.

Demək olar ki, bütün müasir hökumətlərarası konfranslarda baş komitə təsis edilir. Bir qayda olaraq, onun tərkibinə sədr, konfrans sədrinin müavinləri, baş məruzəçi və baş komitələrin vəzifəli şəxsləri (sədriləri, sədr müavinləri və məruzəçiləri) daxildir.

Redaksiya komitəsinin sədri də baş komitənin işində iştirak edə bilər. Baş komitənin funksiyalarına konfransın işinə ümumi rəhbərlikdə sədrə yardım göstərmək lazımdır. Baş komitə konfransın işinin səmərəliliyinin yüksəlməsinə kömək etmək üçün yaradılmışdır.

Katiblik, bir qayda olaraq, baş katibdən (icraçı kitabdən) və konfransa xidmət etmək üçün lazım olan işçi heyətindən ibarətdir. Dövlətlərin çağırdıqları konfransda baş katib adətən qəbul edən ölkənin hər hansı bir vəzifəli şəxsi olur (əgər bu ölkə konfrans iştirakçısıdırsa). Belə konfransların katibliyinin işçi heyəti bir qayda olaraq, qəbul edən ölkəni təmsil edən şəxslərdən formalaşır. Bəzən bura iştirak edən dövlətlərin nümayəndələrinin inzibati-texniki tərkibindən də daxil olurlar. Hökumətlərarası təşkilatlar tərəfindən çıxarılan konfranslarda katibliyin funksiyalarını müvafiq hökumətlərarası təşkilatın katibliyi həyata keçirir. Bu katibliyə baş katib və ya onun nümayəndəsi rəhbərlik edir.

Baş katib (və ya onun nümayəndəsi – icraçı katib) konfransın baş inzibati vəzifəli şəxsidir. O, öz xarakterinə görə inzibati-icra funksiyasını yerinə yetirir. Onun əsas vəzifəsi-konfransa xidmət üzrə katibliyin işçi heyətinin işinə rəhbərlikdir. Baş katib və ya katibliyin işçi heyətinin üzvü baxılan hər bir məsələ üzrə yazılı və ya şifahi ərizələr verə bilər, sədrin və ya nümayəndə heyətinin xahişi ilə arayışlar verə bilər. Başqa sözlə, baş katib və ya onun nümayəndəsi həm də konfransda baxılan məsələlərin mahiyyətinə aid bir sıra funksiyalar yerinə yetirir. Lakin, bu funksiyalar prosedur qaydalarla qəti məhdudlaşdırılmış və yardımçı xarakter daşıyır. Katibliyin vəzifələrinə konfrans iclaslarının rəsmi protkolarını tərtib etmək və bütün texniki işləri yerinə yetirmək (konfrans sənədlərini çoxaltmaq və yaymaq, icaslarda edilən çıxışların şifahi tərcüməsini etmək, sənədləri arxivdə saxlamaq və s.) daxildir.

Müasir hökumətlərarası konfransların prosedur qaydalarına işçi orqanların yaradılmasına və fəaliyyətinə aid olan normalar daxildir. Əsas müzakirələr konfransın ali orqanı olan plenar icaslarda baş verir. Belə müzakirələr həm də gündəliyin baxılan məsələlərinə münasibətdə yaradılmış komitələrdə baş verir. Komitələr, artıq qeyd edildiyi kimi, sədri, sədr müavini və məruzəçiləri seçir.



Onlar zəruri hallarda həm də yardımçı orqanlar yaradırlar. Komissiyaların və digər işçi orqanların yaradılması çox vaxt qəti siyasi-diplomatik mübarizə şəraitində keçir. Konfransın komissiyalarının və digər işçi orqanlarının tərkibi haqqında məsələ də çox mürəkkəbdir.

Plenar iclaslarda və komissiyalarda sənədlərin, qərarların layihələri müzakirəyə çıxarılır, onlara əlavə və dəyişikliklər edilir. Müzakirə gedişində diplomatik mübarizənin mühüm aləti ümumi xarakterli ərizələrlə yanaşı, həm də iştirakçıların çıxışlarıdır. Yekun sənədlərin son mətnlərini hazırlamaq üçün adətən redaksiya komitəsi yaradılır. Bura ekspertlər daxil olur. Onlar konfransın bütün dilində işləməyi bacarırlar.

İclasın xarakterinə aid olan məsələlər də prosedür qaydalarla nizama salınır. İlk müşavirədə və konfransın başlanğıcında iclasların açıq və ya qapalı olması məsələsi müzakirə edilir. Qapalı icaslarda yalnız konfrans iştirakçıları iştirak edərsə, açıq icaslara mətbuat və ictimaiyyət nümayəndələri də buraxılır. Plenar iclaslar adətən açıq olur. Komitələrin və komissiyaların iclasları isə əksər hallarda qapalı keçirilir.

Hökumətlərarası konfranslarda rəsmi və qeyri-rəsmi iclaslar keçirilir. Qeyri-rəsmi iclaslar adətən işçi dillərin birindən istifadə etməklə keçirilir.

### **Beynəlxalq konfransların aktlarının növləri və onların hüquqi əhəmiyyəti**

Konfrans o halda bitmiş sayılır ki, burada qarşıya qoyulmuş məsələlər üzrə konkret qərar qəbul olunmuş olsun. Bəzən iştirakçılar arasında fikir ayrılığı olduğuna görə, vahid rəyə gəlmək qeyri-mümkün olur. Bu halda da məcburiyyət qarşısında qalaraq, konfrans bağlı elan edilir. Konfransın bitməsi adətən yekun aktı və ya protokola rəsmiləşdirilir. Bu sənədlər bütün iştirakçılar tərəfindən imzalanır. Digər formalar da mövcuddur (məsələn, bəyannamə, ərizə).

Hökumətlərarası konfranslarda iki növ akt qəbul olunur: cari işin materialı olan aktlar və onların işini yekunlaşdıran aktlar. Birinci qrup aktlara iclas protokolları, ikinci qrup aktlara isə beynəlxalq-hüquqi xarakterli sənədlər

(müqavilələr, konvensiyalar və s.) aiddir. Prosedur aktları və konfrans gedişində baxılan məsələlərin mahiyyəti üzrə qəbul edilən aktları bir-birindən fərqləndirmək lazımdır.

Müvəffəqiyyətlə başa çatmış hökumətlərarası konfransların işinin nəticələri müxtəlif hüquqi əhəmiyyətli, müxtəlif adlı aktlarda ifadə olunur. Belə adların ümumqəbul olunmuş təsnifatı yoxdur. Hər hansı bir adın seçilməsi tez-tez siyasi və ya təsadüfi mülahizələrdən irəli gəlir və bir qayda olaraq, hüquqi əhəmiyyətə malikdir.

Beynəlxalq hüquqda hökumətlərarası konfransların aktlarına hər hansı məcburi forma verən norma yoxdur. Bir sıra adlar təcrübədə uzun müddət işlənilmə nəticəsində müəyyən növ aktlar üçün daimi ad olmuşdur. Belə ki, çox vaxti yekun aktlar dedikdə, konfransı xarakterizə edən əsas faktların əks olunduğu sənədlər başa düşülür. Bir qayda olaraq, beynəlxalq hüquq normalarını yaratmağa yönəlmiş konfrans aktları konvensiyalar adlanır. Digər aktlar isə qərarlardır.

Diplomatik konfranslar hüquqi, sosial, iqtisadi, humanitar və digər sahələrdə beynəlxalq əməkdaşlığın müxtəlif xüsusi məsələləri üzrə çoxtərəfli konvensiyalar bağlamaq üçün çağırılır.

Müasir hökumətlərarası konfranslar çox vaxt öz fəaliyyətlərinin predmeti üzrə müxtəlif qərarlar qəbul edir. Buna misal olaraq, BMT-nin 1975-ci il Vyanada keçirilmiş konfransında qəbul olunmuş beynəlxalq təşkilatlarla münasibətlərdə dövlətlərin nümayəndəlikləri haqqında məsələlər üzrə qərarlarını göstərə bilərik. Onların içərisində daha əhəmiyyətli milli azadlıq hərəkatlarına aid olan qərarlardır. Hökumətlərarası konfranslar tərəfindən qəbul edilən qərarlar kimə ünvanlanmasından asılı olmayaraq, tövsiyə xarakteri daşıyır. Bu və ya digər konfransın iştirakçısı olan dövlətlər bu konfransa münasibətdə öz münasibətlərini bildirirlər. Bu qərarlarda nəzərdə tutulan tədbirlər də tövsiyə xarakteri daşıyır və onların ünvanlandığı şəxslər üçün hüquqi öhdəliklər yaratmır.

Əksər hökumətlərarası konfranslar yekun aktının qəbulu ilə başa çatır. Yekun aktlarda hökumətlərarası konfransın fəaliyyətində əsas hadisələrin siyahısı verilir.

Bununla yanaşı olaraq, digər yekun aktlar da mövcuddur. Bunların əhəmiyyətini sadəcə siyahı ilə əks etdirmək olmaz. Həm də hökumətlərarası konfranslarda adətən formal protokollar tərtib edilir və burada yekun akta heç də ehtiyac olmur.

Belə yekun aktlarda nəinki konfrans tərəfindən qəbul edilən sənədlərin adlarının siyahısı, həm də bu sənədlərin mətni verilir. Buna görə də yekun aktların əhəmiyyətini onların səsini təşkil edən real sazişlərdən irəli gələrək müəyyən etmək lazımdır. Məhz iştirakçı dövlətlərin bu sazişi onların mövqelərinin uzlaşmasını əks etdirir.

## NƏTİCƏ

Müasir hökumətlərarası konfranslar çox vaxt öz fəaliyyətlərinin predmeti üzrə müxtəlif qərarlar qəbul edir. Buna misal olaraq, BMT-nin 1975-ci il Vyanada keçirilmiş konfransında qəbul olunmuş beynəlxalq təşkilatlarla münasibətlərdə dövlətlərin nümayəndəlikləri haqqında məsələlər üzrə qərarlarını göstərə bilərik. Onların içərisində daha əhəmiyyətli milli azadlıq hərəkatlarına aid olan qərarlardır. Hökumətlərarası konfranslar tərəfindən qəbul edilən qərarlar kimə ünvanlanmasından asılı olmayaraq, tövsiyə xarakteri daşıyır. Bu və ya digər konfransın iştirakçısı olan dövlətlər bu konfransa münasibətdə öz münasibətlərini bildirirlər. Bu qərarlarda nəzərdə tutulan tədbirlər də tövsiyə xarakteri daşıyır və onların ünvanlandığı şəxslər üçün hüquqi öhdəliklər yaratmır.